

Mészáros Csaba

A tinta nem válik vérré – vagy mégis?
Vezetéknevek és rokonsági kapcsolatok Közép-Jakutiában

2005 nyarán Küörümében, Tobuluk falutól 40 kilométerre délre, egy nyári szálláson készítettem interjút Jura Gotovcevvél¹, egy helyi fejölegénnyel. Egy kicsi, boronafalú, csak nyáron használt kunyhó előtt üldögéltünk, és vártuk, hogy megérkezzenek a tehenek a közeli legelőkről az esti behajtás idején. Mint minden interjú kezdetén, most is felmondtam a diktafonra a felvétel alapadatait, és Jurát is megkértem, hogy mutatkozzon be, és mondja el, hol született. Meglepetésemre egy távoli, nyugat-jakutiai megyét jelölt meg születési helyeként, ami több mint ezer kilométerre volt beszélgetésünk helyétől. A 650 lakosú Tobuluk ugyanis Közép-Jakutiában fekszik. Az önmagában nem volt különös, hogy Jura egy másik, távoli településen született (hiszen Jakutiában, sőt Tobulukon belül sem ritka eset a távoli megyék szülöttei közötti házasság), ám az, hogy Gotovcevnak hívták, meglepett.

A Gotovcev vezetéknév² ugyanis rendkívül ritka Jakutiában, és az olyan, széles körben elterjedt, általánosan használt vezetéknévvel ellentétben, mint például a Petrov, a Pavlov vagy például az Alekseev, ezt a vezetéknévet Tobulukban *helyi* vezetéknévként tartják számon, és Jakutia más területein nem ismert. Ha valakit Gotovcevnak hívnak Jakutiában, akkor minden bizonnyal valamilyen (elsősorban rokoni jellegű) kapcsolatban áll vagy állt Tobulukkal. Rögtön rá is kérdeztem, hogy ha nem itt született, akkor hogyan hívhatják Gotovcevnak. Hát úgy – tette hozzá nevetve egy másik, mellettünk várakozó fejölegény –, hogy a Gotovcev igazából Jura feleségének a vezetéknéve; Jura csak felvette azt.

Amikor megkérdeztem Jura (általam *igazinak* vélt) születési vezetéknévét, ő azt mondta, hogy annak már nincsen jelentősége: ő itt Tobulukban Gotovcevként él, akként is ismert, így aztán nekem se legyen fontos az, korábban hogy hívták. A beszélgetés során egyik-másik mellettünk üldögélő marhapásztor azt mondta, hogy őket igazából nem érdekli az, hogy mi is volt Jura eredeti vezetéknéve. Számukra Jura ma már Gotovcev. A közös beszélgetés egy pontján azonban még hozzátette azt is, hogy azért alkalmanként észre lehet venni, hogy Jura személyisége magán viseli születési megyéjének jegyeit. Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, a beszélgetés folyamán az is kiderült, hogy Jura felesége sem „igazi” Gotovcev, legalábbis a helyi emlékezet szerint az ő nagypja is csak megvásárolta ezt a vezetéknévet a pópától. A beszélgetés e pontján zavarba jöttem. Nem tudtam megérteni, mi teszi, mi teheti a helyiek számára Gotovcevvé Jurát – ha sem ő, sem a felesége nincsen vérrokoni kapcsolatban a helyi Gotovcevekkel.

¹ A falubeliek számára érzékeny adatok felhasználása miatt rejtőnevekkel helyettesíttem a települések és a személyek valódi neveit.

² A tanulmányban az általam leginkább értéksemlegesnek ítélt „vezetéknév” és „utónév” formákat használok a „családnév” és „keresztnev” helyett.

1. Vezetéknév és rokonság

Tobuluki terepmunkám során gyakran szembesültem azzal, hogy gyakran még ebben a kicsiny, alig több mint 600 lelket számláló faluban sincsenek egymással leszármazási kapcsolatban az azonos vezetéknévvel rendelkező emberek. Ez különösen igaz a helyi – vagyis a megye és Jakutia más területein ritka vagy nem ismert – vezetéknévek viselőire. Pedig éppen azt várná az ember, hogy az adott helyre jellemző családnevek viselői inkább állnak egymással rokoni kapcsolatban, mint a Jakutia más részein széles körben elterjedt családnevekkel rendelkezők. A jelen tanulmányban a vezetéknév megváltoztatásával együtt járó, a közösségbeli pozíció manipulálását célzó tobuluki eljárásokat világítom meg. Arra mutatok rá, hogy a vezetéknév és a rokoni kapcsolatok közötti viszony nem ok-okozati jellegű Tobulukban, és a rokoni kapcsolat, a leszármazás korántsem határozza meg a vezetéknévek viselését. A rokonság jelenségének nem következménye, hanem része a vezetéknév viselése, amelynek manipulálásával – legalábbis részlegesen – meg lehet változtatni a rokonsági viszonyokat.

A rokonság és a vezetéknévek egymáshoz való viszonyát Jakutiában eddig csak érintőlegesen tárgyalta a néprajzi/antropológiai szakirodalom.³ Az utónevekhez képest a vezetéknévek járulékos, kevésbé hagyományos jelenségnek tűnnek a kutatók számára – amelyek semmiféle etnikus jegyet, régiséget nem hordoznak. Az orosz vezetéknévek „oroszországiságára” – vagyis arra, hogy orosz vezetéknéveket más nyelvű és kultúrájú közösségek is viselnek – eddig szinte egyáltalán nem utalt az orosz névtani szakirodalom (vö. Superanskaja–Suslova 2008). Igaz ez annak ellenére, hogy egyes, az oroszországi orosz nyelvből etimologizálható vezetéknévek etnikus jelölőként való működése és ebből fakadóan a stigmatizáló jellegű vezetéknévektől való szabadulás igénye ismert jelenség Oroszországban (Verner 1994: 1064–1067). A vezetéknévek és a rokoni (elsősorban leszármazási) viszonyok kapcsolatának bemutatására Jakutiában eddig elsősorban a helytörténeti munkák vállalkoztak. Rengeteg helyi érdekű mikrotörténeti munka foglalkozik (különösen a peresztrojkat követően) Jakutia-szerte egy-egy család (és leszármazási csoport) történetével (Mészáros 2007).

A nemzetközi antropológiai, névtani és örökléstani szakirodalomban is sokkal nagyobb súllyal szerepel a vezetéknévek és a leszármazás kapcsolata, mint a vezetéknévek és a rokonság helyi értelmezésének viszonya. A vezetéknévek örökíthetőségének az európai kultúrkörben általános (de nem kizárólagos) gyakorlata abba az irányba terelte a kutatásokat, hogy egy-egy vezetéknév eredetét és történeti, földrajzi elterjedését vizsgálja (vö. Lasker 1985; Redmonds–King–Hey 2011). Nem meglepő, hogy az örökléstanban járatos kutatók a vezetéknévet olyan génhez hasonlítják, amelynek éppen annyi allélja (változata) van, ahány vezetéknév létezik a földön. E szemlélet szerint a több mint egymillió allélnak köszönhetően a vezetéknévek sokkal

³ Néhány munka ugyan érinti a vezetéknévek kérdését (Samsonov 1997; Bagdaryn Sülbe 2011b), de a kutatói figyelem középpontjában elsősorban a személynevek álltak.

gazdagabb információt adnak a leszármazásról, mint a genetikai kód (Lasker 1985: 12). Vagyis a vezetéknev egy kulturálisan képzett *genetikai kód*, amely (hasonlóan a génekhez) a leszármazás biológiai kapcsa által öröklődik tovább a leszármazottakban.

A leszármazás biologizált értelmezésével összhangban a vezetéknevek és az egyes közösségek, csoportok genetikai állományának vizsgálata alig figyelt arra, hogy milyen szerepet tölt be egy-egy közösség rokonság-szemléletében a vezetéknev, azt ugyanis eleve adottnak tekintették. A vezetéknev örökítése mechanikus módon a leszármazási viszonyok tükrö volt. Ennek megfelelően a kutatások fő kérdése az volt, hogy mikor merült fel először egy vezetéknev, és ahhoz később milyen leszármazási ágak kapcsolódtak (Redmond–King–Hey 2011: 42–44). E megközelítés szerint egy adott közösségen belül az örökbefogadás által megszerzett vezetéknev értéke éppen annyi a leszármazás által megszerzett vezetéknevhez képest, amennyi magáé az adopciónak a vérrokonni kapcsolathoz képest. Pedig a vezetéknevek megváltoztatása és ezáltal a társadalmi viszonyok manipulálása igen régi és széles körben ismert jelenség, amely éppen elterjedtsége és régisége okán több antropológiai figyelmet érdemelne. Jakutiai terepmunkám tanulságai alapján amellet érvelek, hogy a vezetéknev viselése nem feltétlenül jelent egyet a leszármazási viszonyok kulturális megjelölésével, és nem tekinthető egy leszármazási közösség (vö. Karády–Kozma 2002: 1) jelölőjének. Még annak ellenére sem, hogy egyes kutatók a vezetéknev meghatározójának tekinti az apáról fiúra örökítés elvét (Szabó 1976: 227).

Már az újbabilóniai birodalomban is ismert eljárás volt a vezetéknevek tudatos megváltoztatása – anélkül, hogy ez az adopción vagy a házasság jelenségével összefüggésben lett volna. A vezetéknev megváltoztatásával lehetett egyes rokoni, lokális vagy szakmai csoportokhoz közeledni, azokba betagozódni (Nielsen 2011: 4–5). Vagyis nemcsak örökléssel, hanem megszerzés révén is részese lehetett egy személy az azonos vezetéknevvel ellátott emberek csoportjának. Az, hogy miképpen és mennyire integrálódhatott egy személy az általa választott vezetéknevvel a kívánt csoportba, eltérő mértékű volt közösségekként. Magyar viszonylatban is kiváló elemzések állnak rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy milyen motivációk mentén és milyen társadalmi célok elérésének érdekében került sor a vezetéknev megváltoztatásra. Jó adatok vannak arra is, hogy mennyire voltak sikeresek ezek az integrálódási stratégiák, amelyek során az eltérő nemzetiségűek a magyar nemzethez csatlakozni igyekeztek (Farkas 2009; Karády–Kozma 2002).⁴ Arról azonban nagyon keveset tudunk, hogy a vezetéknevek megváltoztatása hogyan befolyásolta az egyes emberek státuszát a rokoni csoporton belül. Ez nemcsak a magyar helyzetre igaz, még Európa esetében sincsen jó antropológiai leírás arról, hogy a névadási és névváltoztatási szokások milyen társadalmi következményekkel jártak (Pitt–Rivers 1976: 321). Ez az állítás természetesen igaz Szibériára és az altaji nyelvű népekre is (Vinkovics 1985; Baski 2007).

⁴ Az adott nemzethez vagy etnikumhoz való tartozás gondolata magában foglalja az azonos leszármazási csoporthoz való tartozás gondolatát is (vö. Suetterlüty 2006). Vagyis például a névmagyarosítás egyben a magyar leszármazással rendelkezők közösségéhez való közeledést is jelentette.

A továbbiakban amellettt érvelek, hogy a vezetéknev a szahák⁵ esetében fontos összetevője (és nem egyszerűen okozata) annak, hogy egy személy milyen rokoni csoportokkal tart fenn kapcsolatot. A vezetéknevek vizsgálata egyben hozzájárulhat ahhoz is, hogy az emberi személyiség helyi megítélését, a tekintélyszerzés lehetőségeit pontosabban meg lehessen érteni. A vezetéknev ugyanis nem egyszerűen egy *címke*, hanem viselőinek *pedigrét* ad (Zerubavel 2012: 23–25). Az ugyanazon vezeték- vagy utónevet viselők között nemcsak részleges szemantikai azonosság áll fenn, hanem egy annál sokkal bonyolultabb, társadalmilag szabályozott kapcsolat is.⁶

Az a vezetéknevrendszer, amelyet az orosz állam vezetett be, hasonlóan komplex következményekkel járt Szibériában. Nemcsak az alattvalók, adófizetők pontosabb számontartását és ellenőrzését tette lehetővé a 18. századtól kezdve Jakutiában (Scott–Tehranian–Mathias 2002), hanem hatott a rokonságról és az emberi személyiség alkotóelemeiről vallott nézetekre is. A dolgozat azokhoz az antropológiai kutatásokhoz kapcsolódik, amelyek a névadás, névviselés és névváltoztatás kulturális sajátosságait vizsgálják egy-egy közösségen belül (Bodenhorn–Bruck 2006). A szaha rokonsági ideológiára és a rokoni kapcsolatok fenntartásának gyakorlatára vonatkozóan kiváló összefoglalások állnak rendelkezésünkre (Crate 2006; Ventsel 2005), ugyanakkor ezekben a munkákban szinte egyáltalán nem esik szó arról, hogy miképpen válik a vezetéknev a rokoni viszonyok jelentős alkotóelemévé Jakutiában.

Annak ellenére, hogy a tanulmány csak egyetlen jakutiai településen folytatott terepmunka tanulságait dolgozza fel, Közép-Jakutiában tapasztalataim szerint teljesen általános a vezetéknevek megváltoztatása. A továbbiakban először a jakutiai szaha névadási rendszert tekintem át, majd Tobuluk gazdasági és társadalmi adottságainak rövid bemutatása után a vezetéknev megváltoztatásának helyi stratégiáira hozok példákat, végül pedig a családnév és a rokonság viszonyát veszem szemügyre a vizsgált közösségben.

2. A tobuluki nevek

A mai oroszországi jogrendszer szerint minden orosz állampolgár három nevet visel (Sheiko 2005: 5). Családnévet (*familija*), utónevet (*imja*) és patronímet/apai nevet (*otchestvo*). Az orosz állam a tobuluki szahákat is eszerint az orosz névadási rendszer szerint adminisztrálja és tartja nyilván. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Tobulukban is mindenkinek három neve van, amelyek az orosz névviselési rendszerhez igazodnak, hanem azt is, hogy a neveket nem szaha, hanem orosz nyelven (orosz kiejtés és orosz helyesírás szerint) jegyzik be és tartják nyilván a faluban.⁷ Ezek a formák gyakran radikálisan különböznek a helyi névhasználati szokásoktól, a szaha nyelv

⁵ A szahák (vagy jakutok) Északkelet-Szibériában élnek javarészt Jakutia területén. Jakutia jelenleg önálló köztársasági státuszt foglal el az Oroszországi Föderációban.

⁶ A kikujuktól hoz erre jó példát Sárkány Mihály (2006: 330–331).

⁷ A szaha nevek orosz helyesírása és adminisztrálása ellen fel is emelték hangjukat a szaha névtannal foglalkozó kutatók (Bagdaryn Sülbe 2011a; 2011b).

hangtanától és helyesírásától. Ez a különbség gyakran olyan mértékű, hogy a szaha nyelvismerettel nem rendelkező hallgató nem is képes helyreállítani a szaha (írott vagy szóbeli) változat alapján a hivatalos orosz nevet. Ha valakit a faluban Konoo-hoj Legentejebis Khotuhuobnak neveznek, azt az embert Afanasij Innokentievich Gotovcev néven adminisztrálja az orosz állam.

Bár a falu teljes felnőtt lakossága kétnyelvű (szaha és orosz), és saját neveiket mind oroszul, mind szaha nyelven használják (más és más helyzetekben), ugyanakkora a szaha nyelvű diskurzusok során teljesen általános az, hogy kizárólag a nevek szaha változatát használják az emberek. A szaha és az orosz nevek közötti különbségek két típusa ismert. Az egyik esetben a szaha eredetű neveket (vezeték- és utóneveket egyaránt) orosz alakjukban rögzítik (pl. Tordujanov, Künnej). A másik esetben az orosz eredetű család- és utóneveket igazítják a helyiek a szaha nyelv fonetikai szabályaihoz (így például Pavel helyett Bajbal, Egorov helyett D'ögörüöp stb.).

Nagyon kevés adatunk van arról, hogy milyenek voltak a szaha nevek az orosz állammal való kapcsolat, vagyis a 17. század előtt. Ami csekély forrás⁸ a rendelkezésünkre áll, abból úgy tűnik, hogy a szaha nevek kételeműek voltak, és e tekintetben különbség volt a vezető réteg (*tojonok*), illetve a községi között. Míg a vezetők nevei úgy voltak kételeműek, hogy valamilyen címet vagy rangot és egy személynév tartalmaztak, addig a községi esetében a címet a nemzetség elnevezése pótolhatta (Bagdaryyn Sülbe 2005: 35). Az első (17. század elejéről származó) orosz leírások már megneveznek szahákat, az orosz állam adminisztrációs rendszerének megfelelően azonban egy nevet és egy apai nevet jegyeznek fel (pl. Itkyyha Sugulanov, Murunuola Kyrnasov stb.)⁹ (Bagdaryyn Sülbe 2005: 20-21).

A háromtagú nevek a 18. század elején jelentek meg Jakutiában a szahák körében. Eleinte csak azok a szahák kaptak orosz nevet, akik közvetlen kapcsolatban álltak az orosz állam képviselőivel, vagyis a kozákokkal, az adót beszedő hivatalnokokkal és az orosz közigazgatás vezetőivel (Tokarev 1945: 23; Tokarev–Bahrushin 1953: 45). Az orosz állami adminisztráció csak igen lassan vezette be az orosz névelési rendszert és vezetékneveket a szahák között. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a 19. század elejéig az ortodox egyház és a helyi hatóságok egyáltalán nem igyekeztek megkeresztelni, megtéríteni a szahákat. E lépéssel ugyanis a Szibériába betelepülő orosz paraszttal azonos jogokhoz jutottak volna a szahák, és mentesültek volna a prémadó (*jaszak*) fizetése alól. Így egészen a 19. századig az orosz állam képviselői a szahákat leggyakrabban a közigazgatási egység nevével, illetve egy utónévvvel jelölték meg a hivatalos iratokban. Csak azok a szahák jutottak vezetéknevhez, akik valamely közigazgatási egység élén állva rendszeres kapcsolatban álltak a helyi közigazgatási szervekkel. A Mihail Speranskij-féle közigazgatási és

⁸ Elsősorban a szaha történeti mondákban és hősénekekben található személynév alapján lehet következtetni arra, hogy a szaha nevek inkább két-, mintsem háromeleműek lehettek. A szóbeliségben megőrzött nevek (pl. Uluu Khoro, Bert Khara, Ellej Bootur, Omoghoj Baaj, Sahyl Bytyk) egytől egyig kételeműek.

⁹ vagyis "Kutyalánya gyülekezőhely", "Orrfia Hermelin"

jogi szabályozás (1822) bevezetése után az orosz állam a szibériai őshonos népeket hatékonyabban kívánta beazonosítani, adminisztrálni és csoportosítani.¹⁰

A vezetéknevek bevezetése olyan állami intézkedésként értelmezhető a cári Oroszországban, amellyel az állam közvetlenebbül kívánta ellenőrizni és az állam működtetésébe bevonni a korábban nem teljes jogú állampolgárnak tartott szibériai népeket (vö. Scott–Tehranian–Mathias 2002: 4). Ameddig az állam nem egyéneket, vagyis jogilag is értelmezhető személyeket, hanem csoportokat tartott számon, addig elengedhetetlen volt a helyi vezetők (*tojonok*) közvetítő szerepvállalása a peremhelyzetű közösségek ellenőrzésében, adminisztrálásában (Scott–Tehranian–Mathias 2002: 6). Az egyes szibériai közösségek autonóm (és esetenként ideiglenes, változó) névadási szokásai ugyanis kevésbé voltak átláthatóak az állam számára, és szükség volt arra a helyi ismeretre, amely az egyes személyek beazonosítását lehetővé tette.

Ettől az időszaktól, a 19. századtól kezdve terjedt el Jakutiában az orosz jellegű, háromelemű névviselés. Ezt a váltást támasztják alá a szaha történeti mondák is. E mondák hőseit körülbelül a 19. századig szaha nevükön, azt követően pedig rendszerint orosz nevükön említik (Sehen Bolo 1994). Fontos adalék a vezetéknevek jakutiai elterjedéséhez az is, hogy a szahák röghöz voltak kötve az 1766-ban jegyzett, prémadó-beszolgáltatásról szóló törvény életbe lépésétől kezdve (Ivanov 1992: 66-67). Ez a törvény nemcsak a költözést, hanem a kaszálók adásvételét is tiltotta, valamint a korábbi fejadót földbérleti adóvá alakította át. Ez a rendszer az adóztatást a jakutiai lótartás és istállózó marhatartás sajátos gazdasági környezetéhez optimalizálta. Eszerint egy-egy közigazgatási egység (*nasleg*) területéről egy-egy helyi vezető volt felelős a teljes, pénzben beszedett adó összegyűjtéséért. Cserébe ez a vezető osztotta el a kaszálók bérleti jogát (a lakosok adófizetési képességeinek megfelelően) a helyiek között. E törvényi szabályozásnak köszönhetően a vezetéknevek a 19. századtól nemcsak jogi szempontból tették beazonosíthatóvá a szahákat, hanem egyes (korán megszerzett, nemesi) vezetéknevek elkezdtek egy adott közigazgatási egységhez és egy vezető családhoz kötődni. Ezek a családnevek egy adott közigazgatási egységen belül nemcsak jogilag határoztak meg egyes személyeket, hanem rangként, pedigreként is működtek, vagyis meghatározták egy személy státuszát is a közösségen belül.

Az orosz vezetéknevek a szahák között is jogilag örökíthetőek voltak. Így azok egy-egy rokoni csoport örökségévé és identitásának alkotóelemévé válhattak. Jakutiában a helyi vezetők családnevei több okból is igen alkalmasak voltak arra, hogy ne csak az állam számára tegyék lehetővé a vezetők beazonosítását, hanem identitásképző elemként fontos társadalmi szerepet töltsenek be a szaha közösségekben. Egyrészt formai szempontból általában is (Tobuluk esetében pedig bizonyosan) jól

¹⁰ Mihail Speranskij 1822-ben Szibéria gubernátora volt. A Speranskij által bevezetett szabályrendszer, az „*Ustav ob upravlenii inrodcev*” („Rendelkezések az őslakosok közigazgatásáról”) először kísérelte meg a szibériai népek igazgatását egységesíteni. A reform a közigazgatási egységek meghatározása mellett szabályozta az adófizetés és a közigazgatás működésének alapelveit is.

megkülönböztetők egymástól a helyi vezetők vezetéknevei a többi vezetéknevtől. Míg a vezetők nevei orosz (elsősorban kozák vezetéknevek átvételei, pl. Gotovcev, Zablockij, Kalininskij), addig a többi vezetéknev vagy egy utónévből származik (pl. Vasilev, Egorov, Petrov)¹¹, vagy félig-meddig pejoratív jellegű orosz szavakból etimologizálható, mint a Krivoszhpkin ('ferdesapkájú'), Slepcev ('vak'), Kolodeznikov ('hideg'). Így a helyi vezetők (*tojonok*) vezetéknevei dinasztikus jelleget öltöttek, s a vezetőkhoz kapcsolható vezetéknevek nemcsak leszármazási viszonyt, hanem egyfajta értékhorozót is jelentettek.

A szaháknál a 18. századtól kezdve az örökbeadásnak, örökbefogadásnak igen gazdag és bonyolult rendszerei működtek (Popov 1993: 75), amelyeknek egyik elsődleges célja az volt, hogy az adóztatási rendszer létrehozta kaszáló-újraelosztási rendszerben minél nagyobb földterületeket szerezhessenek meg maguknak a tehető családok (Pavlinov–Vitashevskij–Levental' 1929: 114). Az előkelő (és egyben értékes vezetéknevvel rendelkező) családok igen gyakran saját nevükre vették a nekik dolgozó, náluk nevelkedő gyerekeket. 1927-ben, vagyis a kollektivizálás kezdetén a kiskorúak 19 százaléka nem a saját családjánál, hanem valamelyik gazdagabb családban nevelkedett szolgálóként dolgozva (Rascvetaev 1932: 54). E gyerekeket hívták *khamngachchytnak*, akikből a későbbiekben vagy a család adoptált fia és teljes jogú örököse lett, vagy megmaradt szolgálói helyzetben (*kumalaan*) és a család számára végzett mezőgazdasági munkát.

A szaha társadalomtörténeti háttér ismeretében nem is olyan meglepő, hogy a vezetéknevet a szahák nem tekintik igazi névnek. A helynevek (*sir aata*), utónevek (*aat*) és ragadványnevek (*khos aat*) mind-mind névnek (*aat*) számítanak szaha nyelven. A vezetéknev ezzel szemben nem név, hanem csak egy regisztráció (*araspan'nyya*). E szó ugyanis egyszerűen az orosz „*raspisannje*” (regisztrál) szó szaha kiejtésű változata. Mint minden altaji nyelvben, a szahában is ha valakinek a neve után érdeklődünk, akkor a kérdés úgy hangzik, hogy „*kicsoda a te neved?*” (*en aatyng kimij?*). Ebben a kontextusban a nevek szubjektumok és nem objektumok. Ugyanez igaz a gyakran antropomorfizált helynevekre is, vagyis a tavak, a folyók, a mezők és a hegyek nevére. Ezek is nevet viselnek, így amikor valaki egy folyó nevét kérdezi, akkor egy személyre kérdez rá szaha nyelven. Nem ez a helyzet azonban a vezetéknevekkel. E nevek esetében ugyanis teljesen elfogadott azt a kérdést feltenni szaha nyelven, hogy „*mi a te vezetékneved?*” (*en tuokh araspan'nyyalaakhhhyj?*).

Tobulukban az emberek a hivatalosan nyilvántartott háromelemű orosz neveiken túl gyakran viselnek *ragadványneveket*. A ragadványneveket két csoportba osztják: a pozitív, kedveskedő kicsengésű ragadványneveket „szeretetnév”-nek (*taptallaakh aat*),¹² a negatív vagy semleges ragadványneveket pedig „másodnév”-nek (*khos*

¹¹ Ezek a nevek valóban utónévekből származnak, hiszen a keresztlést végző pópák rendszerint saját utónévükből képezték a megkeresztelt szahák vezetékneveit (Samsonov 2000: 51).

¹² Ilyen például a *Domkrat* (autóemelő), amely az adott személy erejére céloz, aki egyszer pusztá kézzel megemelt egy UAZ terepjárót. Vagy *Börö Bötürüöb* (farkas Petrov), aki minden munkát egyedül szeret végezni, mint a farkas.

aat)¹³ nevezik. Elsősorban a férfiaknak vannak ragadványneveik, esetenként több is. Nőnek csak abban az esetben van széles körben ismert ragadványneve, ha vezető pozíciót tölt be a közösségben (például az iskola igazgatója vagy a könyvtár vezetője). A faluban csak három olyan férfiról tudok, akinek több, eltérő szemantikai mezőbe tartozó ragadványneve is van. A ragadványnevek mellett még lehetnek *beceneveik* (*aattanar aat*) is az embereknek, amelyeket családon belül használnak – ezeket rendszerint gyerekkorukból öröklik meg, és nyilvánosan nem ismertek.

3. A vezetéknevek értéke, a vezetők tekintélye

A 650 lakosú Tobulukban ma 22 vezetéknevet tartanak nyilván az önkormányzat hivatalában, a helyi telefonkönyvben pedig 21 vezetéknev szerepel. A viszonylag sok vezetéknev közül azonban csak nyolcat tartanak igazán helyinek a faluban. E nyolc vezetéknev közül három korábbi vezetőkhez kapcsolódott, öt pedig korábbi közrendűekhez.

<i>Tojonok</i> (a szovjet rendszer előtti vezetők)	<i>Kumalaanok, Kulutok</i> (a szovjet rendszer előtti közrendűek)	<i>Keliiler</i> (jövvények, betelepülők)
Zablockij (Sabylyyskaj) Kalininskij (Kalynyynyskaj) Gotovcev (Khothuob)	Egorov (D'ögörüöp) Krivoshapkin (Kyrbohaapkyn) Venzel Shapov (Haapyb) Neustroev	Kolodeznikov (Kölöhen'n'iköp) Ammosov (Ammohov) Petrov (Bötüröüb) Androsov

Tobulukot, a falut a szovjet rendszer hozta létre a második világháború után. Korábban, annak a közigazgatási egységnek (*naslegnek*) a területén, ahol a mostani falu fekszik, a vezetők három közigazgatási nemzetség (*agha uuha*) keretein belül szedték az adót és osztották el a kaszálókat, egészen az 1920-as évekig, az új közigazgatási rendszer bevezetéséig és a szovjet konszolidációig. Minden közigazgatási nemzetséghez egy vezető család tartozott. A közrendűek pedig mind a három közigazgatási nemzetség területén megtalálhatók voltak.¹⁴

Agha uuha	Tojon	Család	Fő
<i>Tobuluk agha uuha</i>	Zablockij (Sabylyyskaj)	54	205
<i>Üöhe Tobuluk agha uuha</i>	Kalininskij (Kalynyynyskaj)	90	335
<i>Tobulugan agha uuha</i>	Gotovcev (Khothuob)	84	332

¹³ *Kyys Miise* (lányos Mihail) például kevésbé férfias beszéde és megjelenése miatt kapott ragadványnevet.

¹⁴ Bajagantaj uonna Bajagantajdar 2009: 21

A kollektivizálás első ütemében az 1920-as évek végén a *nasleg* földjeit még nem osztották fel. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a gazdag családok képviselői a szovjet hatalom elfogadása mellett megtarthatták vezető pozíciójukat a faluközösségekben. A falu szovjetének vezetői 1923 és 1928 között kizárólag a volt *tojonok* és gazdagok családjaiból, illetve azok korábbi klienseiből kerültek ki. A szovjet tervgazdálkodáson alapuló rendszerben a korábbi vezetők közül azonban hamarosan kulákok lettek, akiket elűzték a faluból. Ma a faluban csak egyetlen család mondhatja el magáról, hogy közvetlen leszármazottja a korábbi *tojonok*nak. Ennek ellenére a falu legfontosabb mezőgazdasági üzemeinek az élén ma is a korábbi *tojonok* vezetéknevét viselő személyek állnak.

Tobulukban ugyanis nagy jelentősége van annak, hogy milyen vezetéknevet visel egy-egy intézmény, gazdasági üzem vezetője. A vezetéknevű milyensége ugyanis jelentős súllyal esik latba akkor, amikor egy személy tetteit és jellemét elbírálják a faluban. Mind a tettek, mind az emberi jellemre vonatkozóan az értékelő diskurzusok gazdag tárháza áll a falubeliek rendelkezésére ahhoz, hogy valakinek a falubeli tekintélyét emeljék vagy esetleg azt lerombolják. A tekintély emelésének egyik általános formája az ősről, felmenőről szóló történetek megörökítése és felidézése (Mészáros 2007). A jelentős tetteket végrehajtó, jó vezetői képességekről számot adó őshöz való valóságos vagy fiktív genealógiai kapcsolódás az adott felmenő kedvező jellemvonásainak fényében tünteti fel a leszármazottat. Ez a jellemek öröklésére vonatkozó elképzelés teljesen általános elképzelés a szahák között (Mészáros 2012: 310-312). A leszármazottak osztoznak az őseikkel a leszármazási csoportra jellemző fizikai és mentális jegyekben.

Legnagyobb tekintélyt ma a faluban a 19. század végén és a 20. század elején vezető szerepet betöltő Zablockij család neve kölcsönöz viselőinek. A kulákosítás eredményeképpen a faluban ma csupán egy család leszármazottairól állítják azt, hogy tagjai a család vér szerinti leszármazottai, három további családról pedig azt tartják, hogy megszerezték a magas presztízsű vezetéknevet. A valódi Zablockijokról azt beszélik a faluban, hogy nem is szaha származásúak, hanem egy, a 19. század elején a falu területén letelepedett és szaha feleséget szerző orosz férfi leszármazottai. *Tojonok* is azért lehettek a Zablockijok felmenői, mert félig orosz származású személyek lévén jobban elfogadták őket a cári igazgatás képviselői. A kollektivizálás előtt a *nasleg* lakosai közül nemcsak ők voltak a leggazdagabbak, hanem a leginkább befolyásosak is az *ulusban*¹⁵: többen az egész *ulus* vezetői is lettek a 19. században (*Bajagantaj uonna Bajagantajdar* 2009: 34).

A Zablockijok leszármazottait a helyiek ma is úgy tartják számon, mint tehetséges embereket, akik eleve vezetésre születtek. A faluból elszármazott Zablockijok közül többen Jakutszkban magas pozícióba kerültek. Ezt a falubeliek úgy értékelik, hogy a Zablockijok esze és kitartása ma (a kommunizmus bukása után) újra érvényesül.

¹⁵ Az *ulus* egy Jakutiában használt közigazgatási egység, magyarul talán a megye kifejezés feleltethető meg neki, bár a jakutiai *ulusok* többségének a mérete meghaladja Magyarországot.

Hasonlóan népszerű családnév a Gotovcev is, amelyet egyes családok szintén megvásároltak (ma két Gotovcev családról mondják Tobulukban, hogy vették nevéket), de sokan (ismereteim szerint hatan) édesanyjuk nevét megőrizve, édesapjuk nevét fel nem véve lettek Gotovcevek, míg egy esetben a férj vette fel felesége nevét. A Gotovcevek családnevüket szintén egy orosz származású férfitől eredeztetik, aki I. Bajagantaj *nasleg* területén kereskedőként telepedett le a 19. század elején. Az ő leszármazottai voltak a *nasleg* egyik *agha uuhájának* vezetői. Mivel azonban sokan már ekkor felvették ezt a családnévet, olyan Gotovcevek is voltak a *nasleg* területén, akik nem a *tojonok* családjából származtak, hanem a Zablockijoknak dolgoztak. A Gotovcev családnév ma már nem jelent egyet a régi vezetők családjának leszármazottaival, és ezért nem is hangzik olyan előkelően, mint a Zablockij. Értéke azonban még mindig elég nagy ahhoz, hogy érdemes legyen felvenni, ugyanis ez a családnév I. Bajagantajhoz kötődik, aki tehát ezt a nevet viseli, az helyinek, közeli és megbízható embernek tűnik Tobulukban.

A vezetéknevek értékét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a faluban működő három mezőgazdasági üzem mindegyikét Gotovcev vagy Zablockij vezetéknevű ember irányítja – úgy, hogy egyikőjük sem áll leszármazási kapcsolatban a *nasleget* korábban vezető családokkal. Az egyik üzem ezek közül az *Ud'vor* parasztgazdaság, amely a dekollektivizálás idején (1993–1999) a szovhoz¹⁶ egyik brigádjának telephelyén alakult meg. Vezetője a korábban ott dolgozó Makar Gotovcev lett, aki a szovhoz felbomlásakor csak a nyugdíjasoknak járó kicsiny részt (két borjút és egy csikót) kapta meg 1996-ban, földterület nélkül, ám a szovhozban végzett munkája elismeréseképpen (amelyet Lenin munkaéremrenddel is honoráltak) végül sikerült néhány, a szovhoz egyik brigádjához tartozó területet megtartania és folytatnia a gazdálkodást.

A *Geroj Egorov* és a *Kyhyl Tobuluk* szövetkezetet a szovhoz korábbi vezetői hozták létre az egykori mezőgazdasági nagyüzem három nyári szállásának infrastruktúrájára (istállók, elektromos hálózat, garázsok), illetve a körülötte elterülő legelőkre alapozva 1999-ben. A *Geroj Egorov* szövetkezet vezetője a szovhoz volt elnöke, *Stepan Gotovcev* lett. A *Kyhyl Tobuluk* szovhozé pedig az 1933-as születésű, többszörösen kitüntetett kiváló fejőnő, *Olga Zablockaja* veje, a szomszédos megyéből származó *Nikolaj Karataev*, a szovhoz utolsó agrónómusa lett.

¹⁶ Állami gazdaság

A területhez kötődő <i>tojon</i> és <i>agha uuha</i> a cári közigazgatásban	A tobuluki szovhoz brigádjainak nyári szállásai (1945–1999)	Gazdasági egységek 1999 után
Zablockij <i>Tobuluk agha uuha</i>	Sytygan	<i>Kyhyl Tobuluk</i> szövetkezet (Zablockij–Karataev)
	Ubahalaakh	<i>Ud'uor</i> gazdaság (Gotovcev)
Gotovcev <i>Tobulugan agha uuha</i>	Sardanga	<i>Geroj Egorov</i> szövetkezet (Gotovcev)
	Küörüme	
Kalynyynyskaj <i>Üöhee Tobuluk agha uuha</i>	Tabalaakh	

A dekollektivizálás után újjászerveződő mezőgazdasági üzemek csaknem helyreállították a kollektivizálás előtti állapotokat. Minden gazdaság élén vagy Zablockijok, vagy Gotovcevek állnak. Bár a mai gazdasági vezetők nem állnak leszármazási kapcsolatban a korábbi *tojon*okkal, jelenlegi pozíciójukban azonban megerősíti őket a tobulukiak szemében az a tény, hogy ugyanazon a földön gazdálkodnak, ahol korábban a szovhoz idején is dolgoztak, és ahol még korábban a velük azonos vezetéknevet viselő vezetők is működtek. A kollektivizálás előtti vezetők mintegy legitimációt nyújtanak az azonos vezetéknevvel rendelkező mai üzemvezetők számára ahhoz, hogy az ő területeiken gazdálkodjanak. Emellett a falubeliek folytonosságot tételeznek fel a korábbi vezetők vezetési képessége és a mai vezetők emberi kvalitásai között.

4. A vezetéknev megváltoztatása

Az a gondolat, hogy az ősök jellemvonásait biológiai leszármazás által meg lehet örökölni, igen elterjedt nézet Szibéria számos pontján (Bravina 2002; Ruttkay–Miklián 2012). Tobulukban (és általában Jakutiában) a leszármazási viszony mellette mellett az affiliáció egyéb formái (és közöttük a vezetéknev megvásárlása a pópától) is lehetőséget biztosítanak arra, hogy a kívánatos ősöktől, a jelentős tetteket végrehajtó múltbeli személyektől előnyös képességeket lehessen örökölni. A vezetéknevek megváltoztatása természetesen nem jelenti azt, hogy teljes jogú örökösévé, leszármazottjává válik az ember egy tekintélyes őznek. A vezetéknev megváltoztatásával egyfajta átmeneti helyzetbe kerül az ember, ahol lehetőség nyílik arra, hogy az ő jellemvonásait és tetteit a vezetéknevének, illetve egyéb vélt vagy valós leszármazásának megfelelően is interpretálni lehessen.

Leginkább akkor sikeres a vezetéknev megváltoztatása, amikor a biológiai felmenők nem ismertek a falubeliek számára. Az ismeretlen, semmitmondó vezetéknevek és családfák nem alkalmasak arra, hogy valakinek a személyiségét kontextua-

lizálják, így a megszerzett vezetéknevhez képest nehéz alternatív értelmezési keretet létrehozni a jellemvonások értékeléséhez. Az alábbiakban a Tobulukban található három mezőgazdasági üzem vezetőjének névváltoztatási stratégiáit, illetve a hozzájuk kapcsolódó értékítéleteket veszem számba.

1. A szovhoz utolsó vezetője, Stepan Gotovcev vér szerint nem Gotovcev, hanem egy Migalkin nevű férfi fia. A Migalkinok egy Tobuluktól mintegy száz kilométerre nyugatra fekvő *naslegből* származnak, ahol a kollektivizálás előtt vezető pozíciókat töltöttek be. A Migalkinok kiváló szervezőképességük mellett ravaszságukról ismertek az egész megyében. Stepan Gotovcevról éppen ezért megoszlanak a faluban a vélemények. Amikor kritizálják vezetői tevékenységét, akkor gyakran megemlítik, hogy „előbújik a migalkinsága”. Ezzel arra utalnak, hogy a Migalkinoktól való származás letörölhetetlen bélyegként marad rajta, és a Migalkinok ravaszkodása sokszor jellemzi Stepan cselekedeteit. Ugyanakkor létezik olyan kommentár is, amely szerint „Stepant én Migalkinként nem is szeretném ismerni; nekem ő Gotovcev”. Ez a vélemény (Jura esetéhez hasonlóan) megerősíti Stepant abban, hogy a közösség Gotovcevként (vagyis helyi vezetőként elfogadja). Stepant olykor még ahhoz a névrokonához (a szintén Stepan Gotovcev nevű *tojonhoz*¹⁷) is hasonlítják, aki korábban ugyanazokon a földeken legeltetett, ahol ma Stepan vezeti a szövetkezetet.

2. Nikolaj Karataev nem vette fel a Zablockij nevet. A *Kyhyl Tobuluk* szövetkezetet mégis az legitimálja a falubeliek szemében, hogy Nikolaj anyósa és felesége a Zablockij vezetéknevet viseli. Emiatt a falubeliek úgy látják, hogy a Zablockij család jogosan irányítja azt a mezőgazdasági üzemet, amely a Zablockijok ősi szállásainak helyén található. Különösen Nikolaj Karataev agilis feleségét tartják a régi Zablockijok jellemvonásait megöröklő személynek. Varvara Zablockaja édesapja azonban Neustroev vezetéknevű, és Varvara az édesapja vezetékneve helyett viseli édesanyja tekintélyesebb vezetéknevét. Ugyanakkor az édesanyja, Anastasia sem vér szerinti Zablockij. A falubeliek emlékezete szerint Anastasia nagyapja a távoli Tompo megyéből érkezett valamikor a 20. század elején, és húsz kilogramm vajért, két borjúért meg egy üveg vodkáért vette a családnevét a helyi pópától. Bár a Tompo megyéből származó ősökről nincsen semmiféle információja a falubelieknek (ahogy Anastasiának sem), Varvara rámenős természetét esetenként a tompóiak forróvérűségével magyarázzák a faluban. Ugyanakkor mások éppen azzal mentik fel a *Kyhyl Tobuluk* szövetkezet irányítóit a kemény főnöki stílusukat szóvá tevő kritikák alól, hogy bármilyen vezetők is, ők mégiscsak Zablockijok. Még mindig jobb, ha ők vezetik a szövetkezetet, mintha egy *idegen* tenné azt, akinek nincsen semmi köze, kötődése az ottani legelőkhöz.

3. A Lenin munkaéremrenddel kitüntetett Mihail Gotovcev az *Ud'vor* gazdaság vezetője. Törvény szerinti édesapjának a vezetékneve Hovrov volt, és az édesanyját hívták Gotovcevának. Az azonban köztudott a faluban, hogy Mihail dédapja (anyai nagyapja) csak megkapta a Gotovcev vezetéknevet és nem vérszerinti leszá-

¹⁷ A ragadványnevek azonban különbözik, a 19. században élt Stepan Gotovcevet leginkább Etegeh Ystapaan néven emlegetik a faluban.

mazottja a Gotovceveknek. A faluban azzal is mindenki tisztában van, hogy Mihail édesanyjának férje már meghalt, amikor Mihail fogant egy Petuhov vezetéknevű embertől. Ezt azonban senki nem hangoztatja. A Lenin munkaéremrend ugyanis nemcsak Mihailnak, de az egész falunak dicsőséget, ismertséget jelent.¹⁸ Eppen ezért a falubeliek büszkék arra, hogy az ő helyi Gotovcevük ilyen magas kitüntetését érdemelt ki a munkájával.

E rövid szemle azt mutatja, hogy a vezetéknev megváltoztatása lehetőséget teremt arra, hogy a vezetők tevékenységét és jellemét a korábbi vezetőkhez (is) lehessen kötni. A mai üzemek vezetőit ért kritikákkal minden esetben szembe lehet szegezni a kifogásolt tettek egy másik (felmentő, megerősítő) jellegű olvasatát is: ez a híres Gotovcevek és Zablockijok érényeire apellál, amelyet a mai vezetők is örököltek. Az alternatív értelmezési lehetőség megteremtése mellett a Gotovcev és Zablockij vezetéknevek arra is alkalmasak, hogy viselőjüket a falubeliek magukhoz közelállónak, helyinek ismerjék el.

5. Rokonság és szubsztancia

A rokonság kutatása hagyományosan az antropológiai vizsgálódások kiemelt jelentőségű területe volt és maradt mindmáig. Robin Fox például az 1967-ben megjelent *Kinship and Marriage* című munkájában a szociálandropológiai kutatás logikájaként utalt a rokonsági rendszerek megértésére (Fox 1967: 2). Míg a rokonság kutatása a 20. század első feléig elsősorban a leszármazás jelenségkörére, a vérrokonsághoz kapcsolódó társadalmi intézményekre összpontosított, addig a 20. század második felétől egyre fontosabbá vált a házasság figyelembe vétele a kutatás során. A rokonság hagyományos (a leszármazásra és a házasságra tekintettel levő) vizsgálati módszerét két egymástól független kutatás tette mérlegre az 1960-as években. Az egyik Pápua Új-Guinea hegyvidéki népeinek kutatása volt. Az addig elzárt, kutathatatlan csoportokhoz eljutó antropológusok meglepve tapasztalták, hogy a leszármazás és házasság kettőségén alapuló rokonsági rendszerek az általuk vizsgált hegyvidéki törzseknél teljesen használhatatlannak bizonyultak a társadalmi, rokoni viszonyok leírására (Barnes 1962; La Fontaine 1973). A további kutatások Pápua Új-Guineában még inkább alátámasztották azt a feltételezést, hogy egyes közösségeknél a rokonságnak semmi köze nincs a biológiai leszármazás kérdéséhez (Bamford 2007). Az egyre nagyobb számban előkerülő néprajzi leírások nyomán a rokonság kutatóinak egy csoportja arra a következtetésre jutott, hogy a rokonság jelenségkörét nem feltétlenül valamilyen feltételezett vagy valós biológiai kapcsolatnak kell létrehozni az emberi közösségeken belül (Sahlins 2013). Sőt, az is elképzelhető, hogy a rokonság jelenségkörének még a fókuszában sincs a házasság és a leszármazás.

A másik munka, amely megkérdőjelezte a hagyományos rokonságkutatás érvényességét, David M. Schneider 1968-ban megjelent *„American Kinship: A*

¹⁸ Gyakran látogatnak a faluba köztársasági és megyei vezetők azért, hogy megtekintsék Mihail Gotovcev mintagazdaságát.

Cultural Account”, majd később az 1984-ben íródott „*A Critique of the Study of Kinship*” című könyve volt. Schneider szerint nincsen értelme arról beszélni, hogy egy társadalmon belül mit is jelent a rokonság, ugyanis ha az ismert társadalmak rokonságról vallott elképzeléseit egymás mellé helyezzük, akkor a kutató nem tud meghatározni egyetlen olyan közös jegyet sem az eltérő elképzelések halmazában, amely minden társadalomban a rokonság jelenségköréhez tartozna. Vagyis nincsen olyan, az emberi közösségek által osztott, közös elképzelés a rokonságról, amelyet analitikus kategóriaként az antropológusok használhatnának. Röviden, értelmetlen a rokonságról mint kutatási témáról beszélni. Schneider hatására a rokonság antropológiai kutatása egyre inkább azokra a kulturálisan megszabott szabályokra kezdett koncentrálni, amelyekből a rokonság jelenségkörét egy-egy társadalom a maga számára felépíti. Ez a törekvés együtt járt azzal a fókuszváltással, amely a rokoni rendszerek monolitikus leírásától fokozatosan a rokonság kulturális szerepének és egyéni felhasználásának értékeléséig vezetett. E megközelítésből alakult ki a biológiai leszármazáson alapuló, genealógiainak tekintett kapcsolatok dekonstrukciójára törekvő konstruktivista „új rokonságkutatás”.

Schneider rokonságra vonatkozó kutatásainak egy további fontos hozadéka is volt. Schneider, aki a kultúrát szimbólumok rendszerének tekintette, megpróbálta megérteni, hogy mit szimbolizál a rokonság az amerikai társadalomban. Végkövetkeztetése szerint az amerikai rokonsági rendszerben a biogenetikai információ jelenti a rokonság szubsztanciáját. A szubsztancia egy olyan megváltoztathatatlan, permanens eleme, kapcsa a rokonságnak, amely az adott társadalmi konstellációktól függetlenül létezik. Ha valaki egész élete során nem látta például a fiát, és nem is tudott a létéről, annak a férfinak ez az ismeretlen gyerek akkor is a fia – az amerikaiak megítélése szerint. Schneider még radikálisabban fogalmazza meg a gondolatait akkor, amikor azt állítja, hogy az amerikai társadalomban a genetikai kód közös birtoklása *hozza létre* a rokoni viszonyt két ember között. Emiatt bármit is állít a tudományosság e genetikai állományról és annak örökléséről a jövőben, az amerikai társadalom számára *az* lesz a rokonság szubsztanciája (Schneider 1968: 22-25).

A rokonság szubsztanciáját Schneider szigorúan elkülöníti attól, amit ő a rokonság magatartási kódexének nevez (*code of conduct*), s amely a rokonságra vonatkozó normák és a jogok gyűjteménye. Olyan emberek is lehetnek ugyanis egymás rokonai, akik biogenetikai állománya nem tartalmaz közös jegyeket (pl. feleség, sógor, após). Az ő viszonyukat kizárólag ezek a rokonságra vonatkozó normák és jogok rendszere szabályozza. A rokonság magatartási kódexe illetve szubsztanciája megjelenhet együtt vagy külön-külön is, azok egymástól teljesen függetlenek.

Számos szerző kritizálta Schneider rokonságról vallott elképzeléseit. A szaha vezetéknevek és az örökölhető jellemvonások szempontjából azt a kritikát érdemes megfontolni, amely a rokonság magatartási kódexének és szubsztanciájának elkülönítését érinti.¹⁹ A kritikák egyfelől abból táplálkoznak, hogy korántsem olyan egyértelmű az egyes társadalmakban, hogy mi a rokonság szubsztanciája és az ho-

¹⁹ A kritikák összefoglalóját adja Carsten 2004: 114-116.

gyan adódik át. Ennek két oka van. Egyrészt (az új vagy asszisztált reprodukciós technológiáknak köszönhetően) ma már korántsem egyértelmű, hogy miképpen adódik át a biogenetikai információ egyik embertől a másikig (Strathern 1992), másrészt nagyon változó az, hogy micsoda és milyen jellegű az a szubsztancia, amelynek átadása, közös birtoklása létrehozza a rokonsági viszonyokat. Egyes esetekben a szubsztancia számos, egymással komplementer formát ölthet, mint például a dél-indiai tamiloknál, ahol a vér, a spermium, a lélek és az anyatej egymásba átalakuló entitásokként hordozzák a rokonságot (Daniel 1984). A kritikák másik oka az, hogy a magatartási kódex és a szubsztancia nem külön-külön, egymástól függetlenül, hanem egymásra hatva, egymást kiegészítve lép fel, és az egyik a másikat létrehozhatja vagy éppen fordítva, megszüntetheti.²⁰

A tobulukiai tisztában vannak azzal, hogy a rokonságot létrehozó *egyik* fontos tényező a biogenetikai leszármazás. Nemcsak a helyi értékrend szerint van így, amelyben a rokonok elnevezése „vér- és magrokon” (*khaan uruu ajmakh*), hanem az iskolai oktatás keretén belül átadott biológiai, örökléstani ismeretek is nagy hatással vannak a rokonságról vallott nézetekre. Ugyanakkor korántsem csak a vér, a sperma, a gének átadása teremtheti meg a rokoni, leszármazási viszonyokat. Teljesen általános jelenség az adopció széles körben elterjedt gyakorlata, amelyben az oldalági rokonok között a gyerekek örökbeadása és örökbefogadása leggyakrabban azzal jár együtt, hogy a gyerekek Tobulukban esetenként csak felnőttkorukat elérve tudják meg (vagy akkor sem), hogy ki is a biológiai apjuk vagy anyjuk. Ebben az időszakban azonban már a kapcsolat fennállását, jelentőségét is megkérdőjelezi a gyerekek és a szülők. A forradalom előtt a gyerekek kicserélése is bevett szokás volt olyan családok között, ahol csak egyetlen fiú volt, vagy ahol korábban sok csecsemő meghalt. Ilyenkor a szülők semmilyen szempontból nem tekintették saját gyereküknek biológiai leszármazottjukat, mert az a saját gyerek megbetegedéséhez vezethetett volna. Az adopció elterjedtségének köszönhetően nem ritka az sem, hogy a testvéri csoportot olyan személyek alkotják, akiket a biológiai leszármazás nem köt össze, mégis a testvéri kapcsolat fennállását (és nem a működését!) a testvérek között senki sem kérdőjelezi meg. Véleményem szerint a vezetéknev szintén a jelenségek azon körébe tartozik, amelyek a rokonság létrejöttének egy lehetséges tényezőjeként értelmezhetők Tobulukban.

A vezetéknev megváltoztatása olyan magatartási minták megjelenésével járt és jár ma is együtt Tobulukban, amelyek összefüggésben vannak azzal, hogy miképpen vélekednek a helyiek a rokoni kapcsolat fennállásáról. Mivel a *tojonok* vezetéknevének felvétele a kollektivizálás előtt szoros kapcsolatban állt az örökbefogadással, sőt a vagyon és a pozíció megöröklésével is, a vezetéknev felvétele nemcsak szimbolikusan közelítette az egyes embereket a *tojonok*hoz, hanem valóságosan is. Amennyiben valakit Gotovcevnak vagy Zablockijnak hívtak és nem rendelkezett a helyiek számára ismert genealógiával, híres felmenőkkel, akkor a vezetéknev felvételével mintegy adoptáltatta magát az általa felvett vezetéknevvel rendelkezők

²⁰ Erre adnak példát a londoni bevándorlók unokatestvéri viszonyai, lásd. Baumann 1995: 726.

körébe. Ellentétben azzal a lemoshatatlan és megkérdőjelezhetetlen rokoniszubsztancia-értelmezéssel, amelyet Schneider képvisel, Tobulukban a rokonságot létrehozó szubsztancia sokféle lehet, és esetenként egymásnak ellentmondó előjellel tanúskodnak a rokoni kapcsolatok fennállásáról vagy hiányáról. Nemcsak arról van szó, hogy az oktatás által átadott ismeretek szemben állnak valamilyen hagyományosnak nevezhető értékrenddel,²¹ hanem arról is, hogy a rokonságra vonatkozó elképzelések nem egységesek, nem kötik gúzsba a helyieket. A rokonság szubsztanciájára vonatkozó különböző elképzelések halmazában az egyénnek van mozgáster, választási lehetősége a különböző társadalmi, rokoni konstellációk értelmezése során. Egy-egy rokoni viszonyt pedig többféleképpen is lehet értelmezni: valaki egyszerre lehet Migalkin és Gotovcev, sőt Hovrov, Petuhov és Gotovcev is. A vezetéknevek megváltoztatása, manipulálása Tobulukban azt a célt szolgálja, hogy alternatív lehetősége(ke)t teremtsen a rokoni viszonyok értelmezésére; egy játéktekret, amelyet a karizmatikus emberek a maguk és mezőgazdasági üzemük hasznára tudnak fordítani.

Felhasznált irodalom

- Bagdaryyn Sülbe (2011a): *Aatta tal*. D'okuuskaj: Bichik.
- Bagdaryyn Sülbe (2011b): *Tügekñ öbügeler*. D'okuuskaj: Bichik.
- Bajagantaj uonna Bajagantajdar* (2009) (Khomujan ongordo Tobuluk muzejyn kollektivata). Tobuluk: Müürü Saharghata ajar poligraficheskaj kholbohuk.
- Bamford, Sandra C. (2007): *Biology Unmoored: Melanesian Reflections on Life and Biotechnology*. Berkeley: The University of California Press.
- Barnes, John Arundel (1962): African Models in New Guinea Highlands. In *Man* 56(1): 5-9.
- Baski Imre (2007): *Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok 1981-2006*. Karcag: Kunszövetség.
- Baumann, Gerd (1995): Managing a Polyethnic Milieu: Kinship and Interaction in a London Suburb. In *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 1(4): 725-741.
- Bodenhorn, Barbara – Bruck, Gabriele vom (2006): "Entangled in Histories": An Introduction to the Anthropology of Names and Naming. In *The Anthropology of Names and Naming* (szerk. Bodenhorn, Barbara – vom Bruck, Gabriele), Cambridge: Cambridge University Press, 1-30.
- Bravina, Rozalia Innokent'evna (2002): *Kihi uonna d'ylygha*. D'okuuskaj: Bichik.
- Carsten, Janet (2004): *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daniel, Valentine (1984): *Fluid Signs: Being a Person the Tamil Way*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- Farkas Tamás (2009): *Családnév-változtatás Magyarországon. Nyelvtudományi Értekezések* 159. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Felecan, Oliviu (szerk.) (2012): *Name and Naming: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

²¹ Ma már például a gyerekek kicserélése tilos, és a helyiek nem is tesznek erre kísérletet a gonosz szellemek félrevezetésének érdekében, mert értelmetlennek tartják.

- Ivanov, V. F. (1992): *Social'no-ekonomicheskie otnoshenija v Jakutii (koniec XVII –nachalo XIX v.)*. Novosibirsk: Nauka.
- Karády Viktor – Kozma István (2002): *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőtviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest: Osiris.
- LaFontaine, Jean (1973): Descent in New Guinea: An Africanist View. In *The Character of Kinship* (szerk. Goody, Jack), Cambridge: Cambridge University Press, 35-52.
- Lasker, Gabriel Ward (1985): *Surnames and Genetic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mészáros Csaba (2007): Az ágazati mondáktól a családörténetekig és a memoárokig. Az írásbeliség elterjedésének hatása a múltszemléletre Jakutiában In *Folklor és történelem*. (szerk. Szemerikényi Ágnes), Budapest: Akadémiai Kiadó. 44-70.
- Mészáros Csaba (2012): *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben*. Budapest: PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, L'Harmattan.
- Nielsen, John P. (2011): *Sons and Descendants. A Social History of Kin Groups and Family Names in the Early Neo-Babylonian Period, 747–626 BC*. London – Leiden: Brill.
- Pavlinov, D. M. – Vitashevskij, N. A. – Levental' L. G. (1929): *Materialy po obychnomu pravu I obshchestvennomu bytu jakutov. Trudy komissi ponauchnomu izucheniju Jakutskoj ASSR IV*. Leningrad: Akademii Nauk.
- Pitt-Rivers, Julian A. (1976): Ritual kinship in the Mediterranean: Spain and the Balkans. In *Mediterranean Family Structures*. (szerk. Peristiany, J. G.), Cambridge: Cambridge University Press, 317-334.
- Popov, Boris Nikolaevich (1993): *Semejnaja kul'tura narodov Severo-vostoka Rossii: Tradicii i innovacii*. Novosibirsk: Nauka.
- Rascvetaev, M. K. (1932): *Oчерki po ekonomii i obshchestvennomu bytu u jakutov*. Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Redmonds, George – King, Turi – Hey, David (2011): *Surnames, DNA and Family History*. Oxford: Oxford University Press.
- Ruttkay – Miklán Eszter (2012): *Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan.
- Sahlins, Marshall (2013): *What Kinship is – And Is Not*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Samsonov, Nikolaj G. (1997): Dohristianskie lichnye imena Sakha. In *Ilin* 9(1-2): 46-52.
- Samsonov, Nikolaj G. (2000): *Jakutskie imena*. Jakutsk: Bichik.
- Sárkány Mihály (2006): Emberi botlások és a társadalmi rend helyreállítása – egy rendhagyó kikuju házassági esete. In *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. (szerk. Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István), Pécs: Publikon Könyvek – ELTE BTK, Afrikanisztikai Oktatási Program, 330-338.
- Schneider, David M. (1968): *American Kinship: A Cultural Account*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Schneider, David M. (1984): *A Critique of the Study of Kinship*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Scott, James C. – Tehranian, John – Mathias, Jeremy (2002): The Production of Legal Identities Proper to States: The Case of the Permanent Family. In *Comparative Studies in Society and History* 44(1): 4-44.
- Sehen Bolo (1994): *Lieneghe nuuchcha kelien innineeghi sakha ologho*. D'okuuskaj: Bichik.
- Sheiko, N. I. (2005): *Russkie imena i familii*. Moskva: Veche.
- Strathern, Marylin (1992): *Reproducing the Future: Essays on Anthropology, Kinship and the New Reproductive Technologies*. Manchester: Manchester University Press.
- Superanskaja, A. V. – Suslova, A. V. (2008): *O russkih familijah*. Sankt-Peterburg: Avalon.
- Suetterlüty, Ferdinand (2006): The Belief in Ethnic Kinship. A Deep Symbolic Dimension of Social Inequality. In *Ethnography* 7: 179-207.
- Tokarev, S. A. (1945): *Obshchestvennyj stroj jakutov v XVII–XVIII vv.* Jakutsk: Jakutskoe knizhnoe izdatel'stvo.
- Tokarev, S. A. – Bahrushin, S. (1953): *Jakutija v XVII v. Oчерki*. Jakutsk: Institut Jazyka Literatury i istorii.
- Verner, Andrew M. (1994): What's in a Name? Of Dog-Killers, Jews and Rasputin. In *Slavic Review* 53(4): 1046-1070.
- Ventsel, Aimar (2005): *Reindeer, Rodina and Reciprocity: Kinship and Property Relations in a Siberian Village*. Berlin: Lit Verlag.
- Vinkovics Judit (1985): Name-giving among the Mongols: an Ethnographico-Bibliographical Survey. In *Acta Orientalia Hungarica* 39(1): 25-37.
- Wilson, Stephen (2004): *The Means of Naming: A Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe*. London: UCL Press.